

Качкын уулу А., Жыргалбекова А.Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Качкын уулу А., Жыргалбекова А.Ж.
КНУ имени Ж. Баласагына
Kachkyn uulu A., Zhyrgalbekova A. Zh.
KNU named after J. Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН БОЛОЧОКТОГУ МУГАЛИМДЕРИНИН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
PROBLEMS OF FORMING PSYCHOLOGICAL CULTURE FOR FUTURE TEACHERS**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада болочоктогу башталгыч класстын мугалиминин психологиялык маданиятын калыптандыруунун айрым аспектилерин каралат. Башталгыч класстын мугалими өзүнүн жүрүм-туруму, мамиле түзүүсү, баарлашуусу, пайда болгон көйгөлөрдү чече билүүсү боюнча үлгү көрсөтүшү керек, анткени бул сапаттар психологиялык маданияты калыптанган мугалимде болот. Ошондуктан, психологиялык маданияттын жогорку деңгээли менен жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо мезгилдин талабы. Психологиялык маданияттын калыптанышынын маанилүү учуру – бул лекция жана практикалык сабактардын потенциалын пайдалануу, психологиялык маданиятты калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык коштоосу жана психологиялык маданияттын системалуу диагностикалоо. Макалада психологиялык маданияттын компоненттери жана анын өнүгүү деңгээли аныкталган.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые аспекты формирования психологической культуры будущих учителей начальных классов. Для учителей начальных классов она особенно значима, так как они должны демонстрировать эталон профессионального поведения и помогать ученикам в решении различных проблем. Поэтому очень важна подготовка высококвалифицированных специалистов с высоким уровнем психологической культуры. Важным моментом формирования психологической культуры являются эффективное использование учебных занятий и практики, психолого-педагогическое сопровождение формирования психологической культуры и систематическая диагностика психологической культуры. В статье определены компоненты психологической культуры и уровень ее развития.

Abstract: The article discusses some aspects of the formation of the psychological culture of future primary school teachers. It is especially important for primary school teachers, as they must demonstrate a standard of professional behavior and help students solve various problems. Therefore, it is very important to train highly qualified specialists with a high level of psychological culture. An important point in the formation of psychological culture is the effective use of educational activities and practice, psychological and pedagogical support for the formation of psychological culture and systematic diagnosis of psychological culture. The article defines the components of psychological culture and the level of its development.

Негизги сөздөр: психологиялык маданият; психологиялык компетенттүүлүк; калыптануу; кесиптик-маанилүү сапаттар; өзүн-өзү жөнгө салуу; кесиптик маданият; психологиялык ден соолук; стресске туруктуулук.

Ключевые слова: психологическая культура; психологическая компетентность; формирование; профессионально-важные качества; саморегуляция; профессиональная культура; психологическое здоровье; стрессоустойчивость.

Keywords: psychological culture; psychological competence; formation; professionally important qualities; selfregulation; professional culture; psychological health; stress resistance.

Изилденип жаткан көйгөйдүн актуалдуулугу. Педагогикалык ишмердик – өтө жоопкерчиликтүү жана татаал иш аракет болгондуктан, анын аткарылышынан өлкөнүн келечеги көз каранды. Заманбап мугалимдер, кандай гана билим болбосун, психологиялык компетенттүүлүккө жана психологиялык маданиятка ээ болушу керек. Башталгыч класстын мугалими билим берүү процессинин бардык катышуучуларына ар кандай көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Демек, бул

иш-аракет адамдын психикалык, психологиялык жана физикалык ден-соолугуна таасир этүүчү чоң эмоционалдык жүктү жана стрессти камтыйт.

Болочоктогу мугалим ЖОЖду аяктагандан кийин жумуш издөөгө, өзүн көрсөтүүгө туура келет жана ал өзүнүн алсыз жана күчтүү жактарын, андан аркы ишине жардам берген же тоскоол боло турган мүмкүнчүлүктөрүн канчалык билээрине кесиптик ишмердүүлүгүндөгү ийгилиги көз каранды болот. Болочоктогу мугалимдерди даярдоодо педагогика жана психология боюнча билимди гана эмес, ошондой эле жогорку психологиялык маданиятты өнүктүрүү милдетин аткарат.

Билим берүүнүн стандартынын талаптары ар бир педагог психологиялык билимге ээ болушу керек. Башталгыч класстын мугалимдери ар бир окуучу, ата-эне менен иштешет, алар ар кандай конфликттик кырдаалдарга туш болушат, ошондуктан психологиялык маданиятты жогорулатуу алардын социалдык кесиптик адаптациясы жана психологиялык ден соолугу үчүн маанилүү болуп саналат [6].

Психологиялык маданият, ар бир адам үчүн маанилүү, ал аркылуу эмоционалдык туруктуулук сакталып, жашоо сапаты жогорулайт. Башталгыч класстын мугалими бирдей деңгээлде өзүнүн үлгүсү, кылган аракети, жүрүм-туруму, адамдарга жасаган мамилеси менен психологиялык маданияттын эталонун көрсөтүшү керек.

Психологиялык маданияттын жетишсиз деңгээли конфликттик кырдаалдардын пайда болушуна, агрессиянын өсүшүнө, иштин өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келет. Башталгыч класстын мугалими көбүнчө ата-энелердин, үй-бүлөлөрдүн, ал тургай кесиптештеринин психологиялык жактан билимсиздигине жана сабатсыздыгына туш болушат [4].

Мына ошондуктан заманбап жаш мугалимдер билим берүү процессинде натыйжалуу өз ара аракеттенип, окуучулар, ата-энелер жана кесиптештери менен конструктивдүү диалог жүргүзө билиши керек. Кесиптик компетенттүүлүккө ээ болуу менен, башка адамдардын кызыкчылыктарын эске алып, кызматташууга даяр болууга тийиш.

“Маданият” категориясы – жалпы илимий түшүнүк; ал философияда, педагогикада, психологияда жана социологияда каралат. Психологиялык маданияттын аркасында жашоонун татаал көйгөйлөрүн чечүүдө башталгыч класстын мугалимдеринин натыйжалуу өз ара аракети бар, ошондуктан бул көрүнүштү изилдөө ар кандай багыттагы окумуштуулар ишке ашырат. “Психологиялык маданият” түшүнүгү “кесиптик маданият”, “педагогикалык маданият”, “психологиялык компетенттүүлүк” сыяктуу түшүнүктөр менен байланышкан, бирок булар ар кандай түшүнүктөр.

Психологиялык маданиятты К.А. Абульханова-Славская, В.Е. Давидович, И.В. Дубровина, И.А. Зимняя, Л.С. Колмогорова, А.Н. Леонтьев, О.И. Мотков, Н.Н. Обозов, А.Б. Орлов, Н.Ю. Певзнер, С.Л. Рубинштейн, М.К. Тугушкина ж.б. изилдешкен.

И.В. Дубровина психологиялык маданият адамдын психологиялык билимин жана жалпы маданиятын камтыйт деп эсептейт. Жана жетилген психологиялык маданиятты калыптандыруу зарылдыгы жөнүндө сөз кылат [2].

М.К. Тугушкина психологиялык маданият – бул өзүнүн психологиялык саламаттыгы жөнүндө тынчсыздануусу, психологиялык кризистерди өз убагында жеңүү жана башка адамдарга жардам берүү жөндөмү деп эсептейт жана ал төмөнкү базистик компоненттерди бөлүп көрсөтөт: өзүн-өзү билүү жана башкаларды таанып билүү, өзүн-өзү баалоо жана өзүнүн эмоциясын, жүрүм-турумун, баарлашуусун башкара билүү [9].

Психологиялык маданиятка арналган изилдөөлөрдүн натыйжаларын талдоо анын көптөгөн компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет: когнитивдик, конструктивдүү, уюштуруучулук, коммуникативдик, эрктүү ж.б. [3].

Биздин оюбузча, психологиялык маданият адамдын жакшы жашоо мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүүгө чоң салым кошот, бул адамдын жашоосун сактоого, өнүгүүгө, айлана-чөйрөнүн шарттарына ыңгайлашууга жана инсанды ийгиликтүү кылууга жардам берген инсандык сапат. Албетте, психологиялык маданият дайыма өнүгүп турат, анын аркасында инсан тажрыйбага ээ болуп, өзүн-өзү жөнгө салуу жана өзүн өзү башкара алат [5].

Ошентип, психологиялык маданият, чыгармачылык мамиле менен өз ишин уюштуруу, стресстен арылуу, өзүн-өзү актуалдаштыруу, өзүн-өзү жана башкаларды реалдуу баалоого жардам берүүгө багытталган. Психологиялык маданиятты жогорулатуу ички чыр-чатактардан алыс болууга, башка адамдар менен өз ара аракеттенүүнүн конструктивдүү жолдорун табууга жардам берет. Психологиялык маданият башталгыч класстын мугалиминин инсандык структурасынын негизги компоненттеринин бири болуп саналат.

Ар кандай ыкмаларды талдоо башталгыч класстын ишмердүүлүгүндө маанилүү болгон психологиялык маданияттын негизги компоненттерин аныктоого мүмкүндүк берди: *адекваттуу өзүн-өзү баалоо жөндөмдүүлүгү, окутуунун мотивациясы, эмоционалдык-эртүүлүк чөйрөсү, өзүн-өзү жөнгө салуу*, инсандын жүрүм-туруму. Биздин оюбузча, бул көрсөткүчтөрдүн өнүгүшүнүн аркасында студенттер кесиптик ишмердүүлүктө ийгиликтүү боло алышат.

Ж. Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институнун студенттеринин психологиялык маданиятынын калыптануу деңгээлин аныктоо үчүн биз төмөнкү ыкмаларды тандап алдык: “өзүн-өзүнүн натыйжалуулук шкаласы” (Р. Шварцер, М. Ерусалем); “ЖОЖдо окууга мотивациясы” методикасы (Т.И. Ильина); В.И. Моросанованын өзүн-өзү жөнгө салуу стилинин анкетасы; Дембо-Рубинштейн методу боюнча өзүн-өзү баалоону изилдөө.

Психологиялык маданияттын калыптануу деңгээлин изилдөө максатында студенттерге психодиагностика жүргүзүлдү; изилдөөгө 50 студент катышты (1-курс – 25 студент, 4-курс – 25 студент). Булар болочоктогу башталгыч класстын мугалимдери.

Өзүн-өзү натыйжалуулук сезими инсандык жүрүм-турумга таасир этээри баарыбызга маалым. “Өзүн – өзү натыйжалуулук шкаласы” (Р.Шварцер, М. Ерусалем) методикасы менен диагностика жүргүзүп, биз 1-курстун студенттеринде төмөнкүдөй көрсөткүчтөр бар экендигин аныктадык: өзүн-өзү натыйжалуулугунун төмөн деңгээли – 3 (12%) студентте; ортодон төмөн – 2 (8%) студентте; орточо өзүн-өзү натыйжалуу сезгендер – 10 (40%) студентте; ортодон жогору 6 (24%) студентте; өзүн-өзү натыйжалуулугунун жогорку деңгээли 4 (16%) студентте. Ал эми 4-курстун студенттеринде төмөнкүдөй болду: 16 (64%) студент өзүн-өзү натыйжалуулугун жогорку деп белгилешти; 4 (16%) орточо жогору; 5 (20%) орточо өзүн-өзү натыйжалуулугун көрсөтүштү.

“ЖОЖдо окууга мотивациясы” методикасы (Т.И. Ильина) ошол эле студенттер менен өткөрүлгөн: 1 – курс көпчүлүк студенттерде “диплом алуу” мотивациясы – 15 (60%), “кесипке ээ болуу” – 6 (24%); “билим алуу” – 4 (16%) басымдуулук кылат. 4-курстун студенттеринде “кесипке ээ болуу” мотивациясы басымдуулук кылат – 20 (80%); “билим алуу” – 5 (20%).

В.И. Моросанованын өзүн-өзү жөнгө салуу стилинин анкетасынын жыйынтыгы боюнча, 1-курстун студенттеринде дээрлик бардык шкала боюнча өзүн-өзү жөнгө салуунун төмөн деңгээли басымдуулук кылат. Ал эми 4-курстун студенттеринде бардык масштабда өзүн-өзү жөнгө салуунун жогорку деңгээли басымдуулук кылат. Негизи, бул студенттерде психологиялык маданият калыптангандыгынын көрсөткүчү десек болот.

Дембо-Рубинштейн методикасынын маалыматтары 1-курстун студенттеринин өзүн – өзү баалоосу төмөнкүдөй экенин көрсөттү: 10 (40%) – өзүн төмөн баалоо, 10(40%) – адекваттуу өзүн-өзү баалоо, 5 (20%) студенттерде өзүн жогору баалоо. 4-курстун студенттери өзүн-өзү жогору баалоо менен 5 (20%); адекваттуу өзүн-өзү баалоо – 20 (80%).

Салыштырмалуу талдоо көрсөткөндөй, 4-курстун студенттери психологиялык маданияттын бардык компоненттери боюнча эң жакшы натыйжаларды көрсөтүштү.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана аларды талдоо. Болочоктогу башталгыч класстын мугалимдерин даярдоодо биз психологиялык маданиятты калыптандырууга көп көңүл бурушубуз керек. Анткени ушул максатта окуу процессинин потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү натыйжалуу колдонулат. Практикалык жана лекциялык сабактарда студенттердин практикалык ой жүгүртүүсү, окуучулар жана алардын ата-энелери менен иштөөдөгү оор учурларды чечүүдө психологиялык-педагогикалык технологияларды колдонуу жөндөмү өнүгөт. Студент инсандын өнүгүү закон ченемдүүлүктөрүн, социалдык жүрүм-турумду жөнгө салуу ыкмаларын, социалдык-педагогикалык ишмердүүлүктүн методикасы жана технологияларын, өзүн-өзү жөнгө салуу ыкмалары менен таанышат.

Ошентип, болочоктогу башталгыч класстардын мугалимдеринин психологиялык маданиятын калыптандыруунун эң маанилүү шарттарынын бири – *бул психологиялык билимге, жөндөмгө жана аларды иш жүзүндө колдонууга болгон кызыгууну өнүктүрүү*. Максаттуу уюштурулган психологиялык-педагогикалык коштоого багытталган психологиялык-педагогикалык технологияларды колдонууну камтыган психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүктү өнүктүрүү. Психологиялык маданият аркылуу студент ар кандай турмуштук кырдаалдарда окуучулар, ата-энелер жана мугалимдер менен мамиле түзүүнү үйрөнөт.

Психологиялык маданиятты калыптандырууда натыйжалуу психологиялык сабаттуулукту калыптандыруу негизги шарт болуп саналат. Илимий психологиялык билимдердин өздөштүрүлгөн системасы социалдык интеллекттин, чыгармачылыктын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ошондуктан, дисциплиналарды изилдөөнүн алкагында студенттер психологиялык-педагогикалык корутундуларды түзүүнү үйрөнүшөт, инсандык мүнөздөмөлөрдү түзүшөт, окуучулар, ата-энелер жана кесиптештери

үчүн сунуштарды иштеп чыгышат. Буга психологиялык, педагогикалык, медициналык жана социалдык жардам көрсөтүү борборлору менен кызматташууну колго алат.

Башталгыч класстардын мугалимдеринин ишинин натыйжалуулугун камсыз кылган психологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу экинчи шарт десек болот. Студенттерде байкоочулукту, эстүүлүктү, эмпатияны (өзүн башка адамдын ордуна коюп, алардын сезимдерин жана эмоцияларын түшүнө билүү), психологиялык сезимталдыкты жана кыраакылыкты өнүктүрүү. Башталгыч класстардын мугалимдери эркин баарлашууга жөндөмдүү болуп, башка адамдын ички көйгөйлөрүн көрө билиши керек (педагогикалык интуиция). Бул сапаттардын баары сабактардын жана педагогикалык практиканын жүрүшүндө иштелип чыгат. Бул үчүн биринчи курстан баштап окуу планына “адистикке киришүү”, “психологиялык-педагогикалык этика”, “психологиялык-педагогикалык практикум” сыяктуу сабактар киргизилиши керек.

Психологиялык маданиятты калыптандыруудагы маанилүү жагдай-бул жеке өзүн-өзү жөнгө салууну өнүктүрүү, анын аркасында адамдар менен натыйжалуу, гумандуу өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу мүмкүн. “Адам-Адам” кесибинин түрү адистен чоң эмоционалдык чыңалууну жана тышкы кысымга туруштук бере билүүнү талап кылат, өнүккөн өзүн-өзү башкаруу жана стресске туруктуулук психологиялык маданияттын маанилүү көрсөткүчтөрү болуп саналат. “Психологиялык-педагогикалык практикум” дисциплинасын изилдөөнүн алкагында студенттер стресске туруктуулукту өнүктүрүү ыкмаларын өздөштүрүшөт. Ар бир кесип адамдан маданий жүрүм-турумду, сылыктыкты, дипломатияны, жоопкерчиликти, адеп-ахлактуулукту жана өзүн-өзү сыйлоону талап кылат, ошондуктан психологиялык маданиятты калыптандырууда башталгыч класстын мугалиминин кесиптик-маанилүү сапаттары, кесиптик-этикалык нормалары жана принциптер маанилүү ролду ойнойт [8].

Психологиялык маданиятты калыптандыруунун психологиялык педагогикалык коштоосундагы дагы бир маанилүү жагдай, болочоктогу башталгыч класстын мугалими келечектеги кесибине карата оң мамиленин өнүгүшү чоң роль ойнойт. Келечектеги кесипке мотивациялык-баалуу мамилени өнүктүрүү үчүн факультеттин бүтүрүүчүлөрү менен жолугушуулар уюштурулуп, биргелешкен илимий-практикалык конференциялар өткөрүлүп турат.

Бүтүрүүчүлөрдүн жумушка орношуусу ар дайым жогору – 78 пайыз, дээрлик бардык студенттер өз адистиги боюнча иштешет, бирок тилекке каршы 3 жылдын ичинде көпчүлүгү бакчалардан, мектептерден жана кетишет. Себептери эң ар түрдүү: абдан татаал жумуш, чыр-чатактар, кимдир бирөө иштей албайт, кимдир бирөө иштеп баштагандан кийин тандоо туура эмес экенин түшүнөт, көбүнчө аз айлык себеп болот. Кыязы, бул студенттер менен кесиптик сапаттардын калыптанышына өбөлгө түзгөн келечектеги кесипке мотивациялык-баалуулук мамилесин калыптандыруу боюнча аз иштешкен. Ал эми андан да коркунучтуусу, адам кесиптик-маанилүү сапаттары иштелип чыккан эмес, психологиялык маданияты калыптанган эмес, ал кесипи боюнча иштей берет. Анын натыйжасында, ал канча тагдырды майып кыла алат?

Азыртадан эле 1-курста биз кесип тандоо мотивациясынын диагностикасын жүргүзөбүз, тандалган кесип жана психологиялык маданият жөнүндө түшүнүктөрдү билүү үчүн “бүтпөгөн сүйлөмдөр” методикасын жүргүзөбүз. Натыйжаларды талдоо студенттердин кесипти аң-сезимдүү тандап, ал жөнүндө 78 % жакын так түшүнүккө ээ экендигин, бирок 14-16 % жакыны факультетке келип, көйгөйлөрүн чечип, калгандары өз тандоосун, туш келди тандоосун түшүндүрө албай жаткандыгын көрсөтөт [7].

Болочоктогу башталгыч класстын мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүн жана психологиялык маданиятын изилдөөнүн психодиагностикалык программасы, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин изилдөө методикасы (А.А. Реан, В.А. Якунина); Дж. Роттердин субъективдүү контролдоо деңгээлин аныктоонун методикасы (адаптация Е.Ф. Бажина, С.А. Голынкиной, А.М. Эткинда); Джеймс Крамбо жана Леонард Махоликтин маанилик багыттагы тести (МБТ), Д.А. Леонтьевдин адаптациясы боюнча; И.М. Юсуповдун эмпатиясынын экспрессдиагностикасы; Джонсондун креативдүүлүк анкетасы; өзүн актуалдаштыруу тести (ӨАТ), “өзүн-өзү натыйжалуулук шкаласы” методикасы (Р. Шварцер, М. Ерусалем).

Диагностика окуу мезгилинде жүргүзүлөт. Психодиагностиканын жүрүшүндө төмөндөгүдөй көйгөйлөр аныкталган: кесиптик билим, билгичтиктөр жана көндүмдөр начар өнүккөн, жеке демилгеси төмөн, көптөгөн студенттер психологиялык-педагогикалык көйгөйлөрдү чече алышпайт. 4-курста студенттер бул көйгөйлөрдү чече алышат.

Натыйжаларды талдоо студенттердин психологиялык маданиятын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык коштоосуна жардам берет. Көйгөйлөрдү чечүү үчүн психологиялык консультациялар уюштурулуп, кесиптик өсүүгө тренингдер өткөрүлүүсү зарыл.

Келечектеги башталгыч класстын мугалимдеринин психологиялык маданиятын өнүктүрүүдө студенттердин психологиялык маданиятын талдоо жөндөмү чоң роль ойнойт. Ушул максатта тренингдер, чыгармачылык иштер жүргүзүлүп, анда студент өзүнүн психологиялык маданиятын чагылдырат. Дагы бир зарыл шарт катары психологиялык маданияттын компоненттерин түзүү психологиялык-педагогикалык жактан колдоо боюнча максаттуу уюштурулган иш болуп саналат.

Жыйынтык. Ошентип, психологиялык маданиятты калыптандыруу үчүн окуу дисциплиналарынын потенциалын натыйжалуу пайдалануу, активдүү социалдык-педагогикалык окутуунун методдорун, социалдык-психологиялык тренингдерди пайдалануу, окуу процессине долбоордук ишмердүүлүктү киргизүү, кесиптик ишмердүүлүктө келечектеги адис туш боло турган практикалык маселелерди чечүү зарыл. Психологиялык маданият ички чыр-чатактарды жана карама-каршылыктарды чечүүгө, өзү жана башкалар менен конструктивдүү өз ара аракеттенүүнү курууга жөндөмдүү ийгиликтүү адистин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А.А. Педагогическая диагностика – одно из средств развития универсальных учебных действий младших школьников // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2023, № 2(114), с. 36-42.
2. Дубровина И.В. Практическая психология образования: учебное пособие / И.В. Дубровина. 4-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2004.
3. Ермаченко Н.А. Подходы к исследованию феномена психологической культуры // Педагогическое образование в России, 2015, № 6, с. 155-158.
4. Иванова И.П., Патеева О.В. Подготовка будущих психологов к работе с агрессивными подростками // Вопросы повышения эффективности профессионального образования в современных условиях: материалы VI Международной учебно-методической конференции; под ред. А.Ю. Александрова, Е.Л. Николаева. – Чебоксары, 2014, с. 281-285.
5. Иванова И.П. Психологическая устойчивость в контексте саморегуляции человека // Актуальные вопросы воспитания детей и учащейся молодежи. – Чебоксары, 2010, с. 52-55.
6. Иванова И.П. О некоторых проблемах профессионального обучения студентов-психологов // Воспитательная работа в вузе: теория и практика. – Чебоксары, 2009, с. 47-51.
7. Иванова И.П. Об организации работы по обучению здоровью студентов психолого-педагогического факультета // Актуальные проблемы воспитания студенческой молодежи. – Чебоксары, 2006, с. 66-69.
8. Кузьмина А.Б. Формирование психологической культуры у будущих педагогов: автореф. дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.07. – Пятигорск, 2015, 21 с.
9. Тутушкина М.К. Практическая психология. – Спб.: Дидактика Плюс, 2001, 368 с.
10. Шубникова Е.Г. Подготовка студентов педагогического вуза к профилактике зависимого поведения в детской и молодежной среде: монография – Москва: Современное образование, 2014, 160 с.
10. Турдубаева Р. Ш. Үй-бүлөдөгү тарбия жана өспүрүмгө карата мамиленин калыптанышы // Ж. Баласагын ат. КУУнун жарчысы, 2019, № 1 (97), 58-64-бб.